

**ÜMUMPEDAQOJİ PPROBLEMLƏR
ОБЩЕПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
GENERAL PEDAGOGICAL PROBLEMS**

UOT 37.0

Şərafət Aram qızı Baxışova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının dosenti,
pedaqogika elmləri doktoru
<https://orcid=0000-0002-7848-2068>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).33-37](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).33-37)*

KAMİL İNSAN FORMALAŞDIRMAQ TƏHSİLİN ANA XƏTTİDİR

Шарафат Арам гызы Бахышева

*доцент кафедры Педагогике дошкольного образования Азербайджанского Государственного
Педагогического Университета,
доктор педагогических наук*

**ФОРМИРОВАНИЕ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА – ГЛАВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ
ОБРАЗОВАНИЯ**

Sharafat Aram Bakhishova

*associate professor of the department of Pedagogy of preschool education at the
Azerbaijan State Pedagogical University,
doctor of pedagogical sciences*

FORMING A PERFECT PERSON IS THE MAIN LINE OF EDUCATION

Xülasə. Məqalədə göstərilir ki, məktəbəqədər təhsildə əsas dəyər uşaqdır. Məktəbəqədər yaş dövrü isə təkcə məktəb həyatına hazırlıq mərhələsi deyil, eyni zamanda insan həyatının ən məsuliyyətli, ən mühüm yaş dövrüdür ki, bu dövrdə insanda bütün mənəvi dəyərlərin təməli qoyulur.

Məlumdur ki, əxlaqi və mənəvi keyfiyyətlərin əsası erkən yaş dövründən qoyulmalıdır. Çünki yeni dünyanın gələcəyi böyüməkdə olan nəslin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə necə yiyələnməsindən asılıdır. Məhz bu baxımdan da bu gün insan amili qloballaşan dünyamızda getdikcə daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fiziki və mənəvi cəhətdən sağlam, mədəni və intellektual səviyyəsi yüksək olan vətəndaşlara malik ölkə dünyanın ən zəngin ölkəsi hesab olunması hamımıza məlumdur.

Açar sözlər: *Kamil insan amili, əxlaqi və mənəvi keyfiyyətlər, erkən yaş dövrü, intellektual səviyyə, pedaqoji prinsiplər, tərbiyədə mükəmməl, bitkin nəzəri konsepsiya*

Аннотация. В статье показано, что главной ценностью в дошкольном образовании является ребенок. Дошкольный период – это не только этап подготовки к школьной жизни, но и самый ответственный и важный период в жизни человека, в течение которого в человеке закладываются основы всех нравственных ценностей.

Известно, что основы нравственных и духовных качеств следует закладывать с раннего возраста потому, что будущее нового мира зависит от того, насколько подрастающее поколение приобретает духовно-нравственные качества. Именно с этой точки зрения, сегодня человеческий фактор приобретает все большее значение в нашем глобализированном мире. Все мы знаем, что самой богатой страной в мире считается страна, граждане которой физически и морально здоровы, культурно и интеллектуально высоки.

Ключевые слова: *фактор совершенного человека, нравственные и духовные качества, ранний возрастной период, интеллектуальный уровень, педагогические принципы, совершенный в воспитании, исчерпанная теоретическая концепция*

Abstract. The article shows that the main value in preschool education is the child. The pre-school period is not only the stage of preparation for school life, but also the most responsible and important period of human life, during which the foundation of all moral values is laid in a person.

It is known that the foundation of moral and spiritual qualities should be laid from an early age. Because the future of the new world depends on how the growing generation acquires spiritual and moral qualities. It is from this point of view that today the human factor is gaining more and more importance in our globalized world. We all know that a country with citizens who are physically and morally healthy, culturally and intellectually high is considered the richest country in the world.

Keywords: *Perfect human factor, moral and spiritual qualities, early age period, intellectual level, pedagogical principles, perfect, exhausted theoretical concept of education.*

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd olunduğu kimi, “...Azərbaycan xalqının milli, əxlaqi, humanist, mənəvi, mədəni, dəyərlərinə dərinlənən, yiyələnen, ... ailəsini, Vətəninini, millətini sevən və daim ucaltmağa çalışan, ...Azərbaycanı dünyanın ən inkişaf etmiş demokratik dövlətlərindən birinə çevirməyə qadir olan İNSAN tərbiyə etməkdən ibarətdir [1].

Məktəbəqədər təhsildə əsas dəyər uşaqdır. Məktəbəqədər yaş dövrü isə tək-cə məktəb həyatına hazırlıq mərhələsi deyil, eyni zamanda insan həyatının ən məsuliyyətli, ən mühüm yaş dövrüdür ki, bu dövrdə insanda bütün mənəvi dəyərlərin təməli qoyulur.

“Demokratiya və Təhsil” əsərində amerikalı ictimai xadim və filosof Con Dyui yazırdı ki, ən geniş anlamda təhsil həyatın sosial davamı üçün bir vasitədir. O qeyd edirdi ki, “Təhsil həyata hazırlıq deyil; təhsil həyatın özüdür”[6].

Təhsilin sosial əhəmiyyətinin digər bir göstəricisi ondan ibarətdir ki, cəmiyyət hər hansı böhranla üzləşdikdə, bu ilk növbədə öz əksini məhz təhsil sahəsində göstərir. Bu baxımdan hazırda təhsilin rolu və əhəmiyyəti daha fərqlidir. Yaşadığımız informasiya dövründə yeni faktlar və bilgilər sürətlə həyatımıza daxil olur. Cəmi bir neçə il bundan əvvəl öyrəndiyimiz bilgilər öz əhəmiyyətini itirir, bu yaxınlara kimi həqiqiliyinə əmin olduğumuz köhnə biliklərin yanlışlığı sübut olunur, dünya görüşümüzü kökündən dəyişə biləcək yeni biliklər meydana atılır. Yeni məlumatlara çıxışı olan insanların sayı da artmaqdadır. Elmi biliklərin yaradılmasının bugünkü tempi ilə biliklərin diffuziya dərəcəsi hətta “bilmək”, “səriştəli olmaq” və “öyrənmək” kimi ənənəvi anlayışların özünü belə sual altına qoyur: 21-ci əsrdə artıq kimsə nəyisə tam bilməsinə arxayın ola bilməz [7].

Bir torpaq nə qədər münbit olursa olsun, ona həyat verən, bərəkətli edən yağışlardır. İnsanın da faydalı olması onun mənəvi tərbiyəsinə dəki feyz və bərəkətlə bağlıdır. Əgər bir millətin gəncləri öz gücünü mənəviyyət və fəzilət yolunda sərf edirsə, o millətin gələcəyi parlaqdır.

Bir dəfə qədim dövrün “əxlaq peyğəmbəri” hesab edilən Sokratdan soruşdular: “İnsanda ən çox nəyi qiymətləndirirsiniz?” Filosof tərdəddü etmədən cavab verir: “İnsanlığı”. “Bəs insanlıq dedikdə nəyi başa düşmək olar?” – sualına isə mütəfəkkir: “İnsana layiq olan keyfiyyətləri” - deyər cavab vermişdir.

Bəli, insanlıq bəşəriyyətin əxlaqi sərvətlərinin qızıl fondunu təşkil edir. İnsan cəmiyyətinin yarandığı ilk gündən başlayaraq dövrümüzə qədər bu fond daim zənginləşmiş və zənginləşməkdə davam edir.

İndiki bəşəriyyət üçün ən zəruri islahat məhz insanlıq islahatıdır. İnsanlıq və humanizm prinsipi ailə tərbiyəsinin və ictimai tərbiyənin bütün sisteminin əsasını təşkil edir.

İnsan amili qloballaşan dünyamızda getdikcə daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki yeni dünyanın gələcəyi, taleyi həm də böyüməkdə olan nəslin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə necə yiyələnməsindən də asılıdır. Bu keyfiyyətlərin formalaşdırılması isə uşağın özünü öz şəxsi həyat fəaliyyətinin subyekt olduğunu dərk etdiyi andan təşəkkül tapdığını göstərir. Əxlaqi və mənəvi keyfiyyətlərin əsası erkən yaş dövründən qoyulmalıdır desək, yanılmazdır. Çünki fiziki və mənəvi cəhətdən sağlam, mədəni və intellektual səviyyəsi yüksək olan vətəndaşlara malik ölkə dünyanın ən zəngin ölkəsi hesab olunması hamımıza məlumdur.

Bizim görkəmli mütəfəkkirlərimizin əsərlərində də kamil insan yetişdirmək ideyasının irəli sürülməsini görürük və əsrlərin süzgəcindən keçən pedaqoji prinsiplərin bir sistem halını

aldığının şahidi oluruq. Məsələn, hazırda irəli sürülən “Hər kəsə bilik, bacarığına görə yanaşmaq” müddəasının təlim-tərbiyədə pedaqogikanın ən əsas tələblərindən biri kimi göstərilir. Lakin “Hər kəs ilə onların əqillərinin səviyyəsində danış” pedaqoji fikrini hələ o zaman dahi Məhəmməd Füzuli söyləmişdir. Bunu biz tarixə nəzər salsaq açıq aydın şahidi olarıq.

Tərbiyədə mükəmməl, bitkin nəzəri konsepsiya olmadan heç vaxt məqsədəuyğun tərbiyəyə nail olmaq mümkün deyil. Məhz bu baxımdan gözəl və kamil tərbiyə üçün dolğun tərbiyə nəzəriyyəsi lazımdır. Tarixə nəzər salsaq insanın mənəvi aləminin araşdırılması, öyrənilməsinin tarixinin çox qədim olduğunu görürük. Lakin keçmişlə müasirliyi müqayisə etdikcə humanist keyfiyyətlərin öyrənilməsində hələ də problemlərin olduğunu hiss edirik. Humanist keyfiyyətlər isə insan mənəviyyatının incisi sayılır, məhz bu baxımdan bəşəriyyətin görkəmli mütəfəkkirləri də bu problemə daima müraciət etmişlər.

Əsərlərində uşaq üçün ilk vaxtlar ana tərbiyəsinin çox vacib olduğunu qeyd edən Georq Vilhelm Fridrix Hegelin fikrincə, əxlaq uşaqda bir hiss kimi həkk olunmalıdır.

İnsan cəmiyyəti yaşadığıca onun varlığı ilə bağlı olan bir sıra problemlərin zaman keçdikcə müasir dövrə uyğun surətdə həll olunması vacib məsələlərdəndir. Bunu tarix sübut etmişdir. İnsanlar bütün dövrlərdə dünya sirlərini öyrənməyə cəhd göstərmişlər. Çünki hər hansı bir dövr üçün öyrənilmiş bəşəri problemin sonrakı dövrlərdə də onun öyrənilməsinə ehtiyac olduğu üçün buna yenidən səy göstərilir. Həqiqətən əxlaqın mərkəzində - insan, onun digər adamlarla əlaqələri, münasibətləri dayanmışdır. Bu əlaqə və münasibətlər tədricən daha da möhkəmlənərək onun mənəvi simasının həddi və xassəsi olur. Əxlaqi keyfiyyətlərin, xarakterin əlamətlərinin inkişafı əxlaq tərbiyəsinin nəticəsidir. Onların formalaşdırılması prosesində müəyyən tərəfləri ayırmaq olar: əxlaqi hisslər, əxlaqi adətlər, əxlaq haqqında təsəvvürlər və mühakimələr, davranışın əxlaq motivləri. Uşağın əxlaqi inkişafının bütün bu tərəfləri bir-biri ilə əlaqədardır, qarşılıqlı təsir nəticəsində formalaşır. Uşağın həyatında əxlaqi hisslərin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Onlar uşağın duyğularını, qavrayışını, təsəvvürlərini, təxəyyülünü müəyyən dərəcədə zənginləşdirir.

Psixologiya və fiziologiyanın son nailiyyətlərinə əsaslanan K.D. Uşinski uşağın əqli inkişafı xüsusiyyətlərini açıb. Təlimin psixoloji mexanizmlərinin mahiyyətini tədqiq edən pedaqoq diqqətin, yaddaşın, təxəyyülün, emosiyaların, iradənin, düşüncənin psixoloji mexanizmlərinin təhlilini verib, təlim prosesində onların nəzərə alınması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyini əsaslandırır. Uşinski pedaqoq qarşısında “öyrənməyi öyrətmək” və şagirdə həyatda öz yolunu tapmağa kömək etmək vəzifəsini qoyurdu. Uşinski deyirdi: “Yalnız şəxsiyyət şəxsiyyəti müəyyən edə və onu inkişaf etdirə bilər, yalnız xarakterlə xarakter yaratmaq olar”[4].

Hazırda məktəbəqədər təhsil sahəsində islahatların aparılması vacibdir. Çünki bu gün savadlı, mənəvi keyfiyyətlərə malik, bacarıqlı, yaradıcı, kreativ düşünən, müxtəlif situasiyalardan baş çıxara bilən şəxsiyyətin formalaşdırılması məktəbəqədər təhsilin qarşısında dayanan əsas məqsədlərdəndir.

Məktəbəqədər təhsil sahəsində gedən inkişaf prosesi onun məzmununun dünya standartlarına uyğun aparılmasını tələb edir. Artıq yeni tipli məktəbəqədər təhsil müəssisələri yaradılmış, təlimin məzmunu yenilənmiş, müasir tələblərə cavab verən proqram, metodik vəsaitlər hazırlanmışdır. Çünki yetişməkdə olan gənc nəslin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının, hərtərəfli harmonik inkişafının əsası təhsilin bünövrəsi sayılan məktəbəqədər dövrdə qoyulur. Bu baxımdan məktəbəqədər yaşlı uşaqların hərtərəfli inkişafında və şəxsiyyət kimi formalaşmasında məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin üzərinə çox böyük məsuliyyət düşür.

B.B. Zankovski yazırdı: “Uşaq şəxsiyyət olmağa o vaxt başlayır ki, o, öz-özünü dərk edir, yavaş-yavaş inkişaf edir və ətrafdakı hər şeyi özündə toplayır. Elə bir zaman gəlir ki, uşaq özünü digərlərindən ayırmağı öyrənir və nəinki başqaları üçün, eləcə də özü üçün şəxsiyyət olmağa başlayır”[5].

Təcrübə göstərir ki, məktəbəqədər dövrdə uşaqların tərbiyəsi və təlimində yol verilən kiçik xətalər sonralar çox ciddi, qarşısı alınmaz nöqsanlar kimi özünü büruzə verir. Ona görə də həmin dövrdə heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadan təhsil proqramı əsasında fəaliyyət göstərmək, uşaqları müstəqil fəaliyyətə hazırlamaq lazımdır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələri həcminə görə kiçik olsa da, funksiyasına görə ciddi və məsuliyyətli bir vəzifənin yerinə yetirilməsi ilə məşğul olur. Onun fəaliyyəti dövlətin, eyni zamanda valideynlərin diqqət mərkəzində dayanır. Bunun üçün fəaliyyətlərin istiqamətlərini aşkarlıq şəraitində müəyyənləşdirmək, bu məqsədlə faydalı arzu və təkliflərin nəzərə alınması zəruri hesab edilir. İlk növbədə, maraqlı olan tərəflərin fikirləri əsas götürülür. Eləcə də məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin iqtisadi və digər problemlərinin həllində şəffaflığın nəzərə alınması vacib hesab edilir.

Müasir məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin fəaliyyətində demokratikliyin gözlənilməsi də zəruri prinsiplərdən hesab edilir. Müəssisənin fəaliyyətinin təşkilində, idarə olunmasında, məşğələlərin qurulmasında və s. ona istinad olunması məqsədəuyğundur.

Təhsilin yaradıcı şəxsiyyət formalaşdırmaq missiyası onun humanist xarakterini meydana çıxarır, yeni məzmunun müəyyənləşdirilməsində nəzərə alınır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində də təlim-tərbiyə prosesi və onun məzmunu humanist pedaqogika ideyalarına əsaslanarsa daha səmərəli nəticələr əldə etmiş olarıq. Humanizm bəşəri problemlərdən biri olduğu üçün insan şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqlara kiçik yaşlarından humanist keyfiyyətlər formalaşdırmaq məqsədəuyğundur. Nəyin yaxşı, nəyin pis, nəyin xeyir, nəyin şər olmasını müəyyənləşdirmək, hadisələrə necə yanaşmağı öyrətmək, mühakimə yürütmək baxımından uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin formalaşdırılması ən vacib məsələlərdəndir.

Bu sahədə görkəmli psixoloq, filosof və pedaqoqlar xeyli tədqirəlayiq işlər görmüşlər. Bu problemi görkəmli yazıçıların yazdıqları romanlarda, əfsanə, mif, nağıl və dastanlarda da cərəyan edən bütün hadisələr özündə əks etdirmişdir.

İnsanların əxlaqi münasibətlərinin kökləri çox dərin olsa da, mütərəqqi əxlaq nəzəriyyəçiləri əxlaqi tərəqqiyə xeyli kömək göstərmişlər. Humanizm “Qabusnamə”, “Kəlilə və Dimnə”, “Gülüstan”, “Siyasətnamə”, “Əxlaqi-Nasiri” və b. bir çox əxlaqi əsərlərin əsas qayəsini təşkil edir. Bu baxımdan da bu əsərlər yüz illər boyunca maraqla oxunmuşdur. Adları qeyd olunan əxlaqi əsərlər neçə-neçə nəslin mənəvi aləminə

hakim kəsilmişdir. Hazırda gənclərimiz bu əsərləri yenə də sevə-sevə oxumalı və ondan faydalanmalıdırlar. Çünki adlarını çəkdiyimiz əsərlər həqiqi təsir gücünə malikdir. Əsərlərdəki hikmətli nəsihətlər gənclərimizi ağıllı düşünüb, nəticə çıxarmağa, hər hansı bir hadisə ilə qarşılaşarkən tez qərar qəbul etməməyə, səbirli və təmkinli olmağa, ata-analarının qədrini bilməyə, özündən kiçiklərə qayğı, böyüklərə hörmət etməyə, qocaların humanist qayğılarından nəticə çıxarmağa səsləyib.

Təhsilin və tərbiyənin milli zəmində yeniləşdirilməsi üçün gənc nəslin mənəvi sağlamlığına, milli dəyərlər əsasında tərbiyə olunmasına, daxilən təmizlənməsinə diqqət artırılmalıdır. Müasir mərhələdə təhsilin məzmunu milli psixologiyanın, milli tərbiyənin, milli mədəniyyətin əsasında yaratmaq mümkündür. Gənc nəsələ xalqın keçdiyi tarixi yolu düzgün qiymətləndirməyi öyrətmədən gələcək üçün dürüst nəticələr çıxarmaq düzgün deyil. Hazırda milli dəyərə və məzmunu malik tərbiyə sistemimiz yaradılmalı, millətin öz soy-kökünə, adət-ənənələrinə uyğun kamil insan formalaşdırmaq təhsil islahatının ən vacib məqsədi olmalıdır.

Məktəbəqədər təhsilin məzmununun yeniləşməsi məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin tərbiyəçi-müəllimlərindən bu sistemdə baş verən dəyişikliklərin bilməsini tələb edir.

Görkəmli mütəfəkkir Nizami Gəncəvi yaradıcılığının əsas mövzusu kamil insan probleminin həll olunmasından ibarətdir desək, səhv etmərik. Dahi Nizami müəllim-şagird münasibətləri haqqında qiymətli fikirlər söyləməklə unudulmaz müəllim obrazı yaratmışdır. O, yeniyetməlik və gənclik dövrlərini təlim-tərbiyə üçün çox qiymətli dövr hesab edərək, müəllimə, onun ağıllı məsləhətlərinə əsərlərində geniş yer vermişdir.

Nizamiyə görə, müəllim özünün dərin biliyi, yüksək mənəviyyəti, əxlaqi ilə seçilməlidir. Dahi mütəfəkkir müəllimin ikinci mühüm keyfiyyətini onun əxlaqında, mənəvi paklığında, təmizliyində görür, müəllim nümunəsinə, müəllim sözünə böyük əhəmiyyət verərək onun tərbiyəçi olmasına da diqqət yetirirdi. Onun təsvir etdiyi müəllimlər aqıl, həm də gözəl mənəviyyətli tərbiyəçidirlər və onların hərəkətləri, nümunələri ilə tərbiyə etdikləri qəhrəmanların mənəvi inkişafına, bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına ciddi təsir göstərir. Nizami qəhrəmanları öz

müəllimlərinə böyük hörmət etmiş, hətta şahlıq tacına sahib olandan sonra belə öz müəllimlərini unutmamışlar. N. Gəncəvi müəllim-şagird münasibətləri haqqında qiymətli fikirlər söyləməklə unudulmaz müəllim obrazı yaratmışdır.

Prof. Ə. Ağayev “Təlim prosesi: ənənə və müasirlik” kitabında yazır: “Deməli, müasirlərimiz olan gənclərdə məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürü, ünsiyyət mədəniyyətini formalaşdırmaq, onları praktik fəaliyyətə real olaraq hazırlamaq üçün istifadə etdiyimiz yeni metodların məqsədini klassik pedaqoji irsimizə söykənərək cilalamalı və bununla kamil insanın, fəal vətəndaşın yetişməsinə şərait yaratmalıyıq” [2]

Məktəbəqədər təhsil sisteminin əsas məqsədi bir tərəfdən şəxsiyyət formalaşdırmaq, digər tərəfdən təhsilalanda, yaradıcı qabiliyyətləri inkişaf etdirməkdir. Bu gün təhsilin məzmununun formalaşdırılmasında nəzəri biliklərlə yanaşı, praktik bilik və bacarıqların da inkişaf etdirilməsi ön plana keçir. Dövlətin son dövrlərdə təhsilin bünövrəsi sayılan məktəbəqədər təhsil üzrə verdiyi qərarlarda və konseptual sənədlərdə proqramların məzmununun uşaqların həm sağlamlığının qorunmasına və möhkəmləndirilməsinə, həm də intellektual inkişafına istiqamətlənməsi prioritet məsələ kimi irəli sürülür.

Hazırda uşaqlar internet və kompüter aləmində böyüyürlər. Müasir informasiya texnologiyaları uşaqların həyatının bir hissəsinə çevrilmişdir. Uşaqların müasir texnologiyalardan asılılığı sosial davranış və qaydaların pozulmasına da gətirib çıxarır ki, bu da onların adi real ünsiyyətə girə bilməməsi, öz hərəkətləri üzərində nəzarətin itirilməsi, vaxtın çox hissəsinin kompüter arxasında keçirməklə, telefona baxmaqla xarakterizə olunur.

Ədəbiyyat:

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. Bakı, 19 iyun, 2009-cu il // Təhsil - xəbərləri. 2009 -cu il, № 6, s.12-57.
2. Ağayev, Ə.Ə. Təməldən əmələ. (ədəbi düşüncələr) / Ə. Ağayev. Z. Əsgərli. -Bakı: “Azpoliqraf”, -2009. -s.328.
3. Bəşirov A. Təhsil fəlsəfəsi ümumi fəlsəfənin tərkib hissəsidir.ARTİ-nin Elmi əsərləri. -Bakı: -2014. № 1. – s .3-5.
4. Uşinski, K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. / K.D. Uşinski. -Bakı: Azərnəşr, -1953. -s.113
5. Занковский, Б.Б. “Психология детства”. / Б.Б. Занковский -М.: Наука, -1996. -с.250
6. John Dewey. Democracy and Education. Introduction to the Philosophy of Education. Free Press: - NY, 1997. -səh. 2-3
7. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/az/5.pdf>

E-mail: sharafat_baxishova1960@mail.ru

Redaksiyaya daxil olub: 12.09.2024.